

امنیت غذایی

فاطمه بهشتی^۱، شادی سلسله ذاکری^۲

چکیده

بنابر تعریف سازمان ملل در سال ۱۹۸۶، امنیت غذایی را دسترسی همه مردم به غذای کافی در تمام اوقات برای داشتن یک جسم سالم می‌دانند. طبق این تعریف موجود بودن غذا، دسترسی به غذا و پایداری در دریافت غذا سه عنصر اصلی می‌باشد. جهت سنجش امنیت غذایی شاخص‌هایی وجود دارد که از جمله مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به کمیت و روند مصرف غذا، فراهم بودن غذا و نیز کیفیت و تنوع رژیم غذایی اشاره نمود. عوامل متعددی می‌توانند به صورت مستقیم و یا غیرمستقیم بر مقوله امنیت غذایی تأثیرگذار باشند. در این میان خودکفایی غذایی و واردات مواد غذایی از اهمیت بالایی برخوردارند. اصلاح الگوی مصرف و سرمایه‌گذاری مؤثر در بخش کشاورزی از جمله مهم‌ترین راهکارهای رسیدن به امنیت غذایی پایدار به شمار می‌روند.

مقدمه

در دنیای کنونی، نابسامانی در بخش تولیدات کشاورزی بسیار زیاد است و امنیت غذایی^۳ بخش عمده‌ای از مردم در کشورهای در حال توسعه تأمین نشده است. مطالعات نشان می‌دهد حدود یک سوم غذای تولید شده در جهان، هر ساله هدر می‌رود. این امر در کشورهای در حال توسعه به علت زیرساخت‌های ضعیف، از جمله ضعف در روند ذخیره‌سازی و نحوه بسته‌بندی مواد غذایی، افزایش قیمت‌ها و در نهایت کاهش دستیابی به مواد غذایی سالم اتفاق می‌افتد. ریشه ناامنی و بحران غذایی را باید در سیاست‌های توسعه‌طلبانه و یک سویه قدرت‌های بزرگ جستجو کرد چرا که در اقتصاد مصرف‌گرایی مبتنی بر حداکثر سود، جایی برای اخلاق و عمل به تعهدات انسانی تعریف نشده است. امروزه چالش‌هایی چون افزایش گرسنگی در سطح جهان، عدم وجود تعادل در رژیم غذایی روزانه افراد، نابودی محیط زیست و منابع طبیعی، باعث شده است تا موضوع امنیت غذایی به یکی از مهم‌ترین مسایل جوامع بشری تبدیل شود. در این راستا تأمین امنیت غذایی، از شرایط اصلی تحقق امنیت ملی و از ارکان توسعه اقتصادی می‌باشد. این مقاله با توجه به اهمیت موضوع و با هدف شناسایی هرچه بیشتر مقوله امنیت غذایی، شاخص‌های سنجش و عوامل مؤثر بر آن و نیز ارائه راهکارهای کلیدی جهت نیل به امنیت غذایی پایدار ارائه می‌گردد (Ecker and Breisinger, ۲۰۱۲).

^۱ کارشناس مسئول میکروبیولوژی، مرکز پژوهش‌های غلات، beheshti.fatemeh@gmail.com

^۲ کارشناس میکروبیولوژی، مرکز پژوهش‌های غلات، selselehzaeri_۲۰۰۵@yahoo.com

^۳ Food security

ایمنی غذایی^۴

ایمنی غذایی یعنی اطمینان از اینکه غذایی که مردم جامعه استفاده می‌کنند سالم و فاقد هرگونه آلودگی باشد. این آلودگی می‌تواند شامل آلودگی میکروبی، انگلی و یا شیمیایی باشد. بررسی‌های علمی نشان می‌دهد که در دهه‌های اخیر با گسترش تکنولوژی و افزایش مصرف افزودنی‌ها، آفت‌کش‌ها، آنتی‌بیوتیک‌ها و هورمون‌ها در تولید مواد غذایی در کشورهای در حال پیشرفت، اثرات سوء و انکارناپذیری بر سلامت انسان‌ها بوجود آمده است (Becker, ۲۰۱۰).

امنیت غذایی

در حوزه امنیت غذایی تعریف‌های زیادی وجود دارد که به تکامل نگرش بین‌المللی در این زمینه اشاره می‌کند که به شرح زیر است:

- ۱- تعریف سازمان ملل متحد در سال ۱۹۷۵ عبارت است از عرضه مستمر مواد غذایی اصلی در سطح جهانی به منظور بهبود مداوم مصرف غذا و خنثی کردن اثرات نامطلوب نوسانات قیمت غذا (WHO, ۲۰۱۳).
- ۲- تعریف سازمان خواروبار کشاورزی ملل متحد (سازمان فائو) در سال ۱۹۸۴ عبارت است از اطمینان از اینکه همه مردم در همه اوقات به غذاهای اصلی مورد نیاز خویش دسترسی فیزیکی و اقتصادی داشته باشند (FAO, ۲۰۰۶).
- ۳- تعریف بانک جهانی در سال ۱۹۸۶ عبارت است از دسترسی همه مردم به غذای کافی در تمام اوقات برای تأمین زندگی سالم و فعال (The world bank, ۱۹۹۱).

در سال ۱۹۹۳ کنفرانس بین‌المللی تغذیه، تعریف بانک جهانی را به عنوان یک تعریف کاربردی پذیرفت و سرانجام اجلاس جهانی غذا در سال ۱۹۹۶ تعریف کامل‌تری از امنیت غذایی را بدین صورت بیان کرد: زمانی امنیت غذایی وجود دارد که همه مردم در تمامی ایام به غذای کافی، سالم و مغذی، دسترسی فیزیکی و اقتصادی داشته باشند و غذای در دسترس، نیازهای یک رژیم تغذیه‌ای مطلوب با زندگی فعال و سالم را فراهم سازد (عبادی ۱۳۸۷).

ارکان اصلی امنیت غذایی

ارکان اصلی امنیت غذایی شامل غذای کافی، دسترسی به غذا و ثبات در دریافت غذا می‌باشد که شرح مختصری از آن به قرار زیر است:

۱- غذای کافی

هر چند تعریف غذای کافی به معنای علمی و در قالب تعریف دقیق باید با ضوابط تغذیه‌ای انجام گیرد. اما تفسیرهای مختلفی از غذای کافی دیده می‌شود به طوری که فائو غذای کافی را بر مبنای تأمین غذاهای اصلی مورد نیاز برای تمام مردم به معنای تأمین زندگی سالم و فعال برای عموم تعریف کرده است.

۲- دسترسی به غذا

نظر به تعریف امنیت غذایی از منظر اجلاس جهانی غذا، دسترسی به غذا می‌تواند دسترسی فیزیکی و اقتصادی باشد. مفهوم دسترسی مبتنی بر این فرض است که تا زمانی که خانواده‌ای غذای مورد نیاز و کافی در دسترس داشته باشد از

امنیت غذایی برخوردار است. بدین منظور خانواده باید با شبکه توزیع غذا در محل زندگی ارتباط نزدیک و آسان داشته باشد (دسترسی فیزیکی) و درآمد یا هزینه خانوار به اندازه‌ای باشد که تهیه و خرید غذای لازم را بدون فشار زیاد میسر سازد (دسترسی اقتصادی). دسترسی به غذا در سطوح ملی، ناحیه‌ای و محلی حاصل عملکرد تجارت و تولید غذاست. دسترسی در سطوح بین‌المللی به وسیله قیمت‌های جهانی و معاملات خارجی تعیین می‌شود.

۳- ثبات در دریافت غذا

ارزش‌های تغذیه‌ای مطلوب، باید به طور ثابت و پایدار از طریق مصرف مواد غذایی تأمین شود به عنوان مثال دسترسی به غذا حتی در زمان جنگ (Spieldoch, ۲۰۱۱).

شاخص‌های سنجش امنیت غذایی

هدف نهایی امنیت غذایی تأمین یک پیکر سالم برای یک زندگی فعال و با کیفیت می‌باشد و تمام دستاوردها، در نهایت باید منجر به آثار بلند مدت یعنی حذف فقر و گرسنگی از جامعه شود. عدم دستیابی به این اهداف خود را در قالب نابسامانی تغذیه‌ای نظیر کم وزنی و کوتاه قدی تغذیه‌ای و شیوع سوء تغذیه نشان می‌دهد که در جامعه از آن‌ها تحت عنوان محرومیت یاد می‌شود. معیارهای سنجش امنیت غذایی بر اساس اسناد سازمان فائو عبارتند از:

۱- کمیت و روند مصرف غذا: این مؤلفه بر اساس میزان رشد نیاز به غذا و مصرف مواد غذایی در برابر رشد جمعیت سنجش می‌شود.

۲- فراهم بودن غذا: این مؤلفه تعیین‌کننده تصویر کلان از عرضه غذا در سطح ملی می‌باشد.

۳- ترکیب، کیفیت و تنوع رژیم غذایی: نشان‌دهنده آن است که از کل میزان انرژی دریافتی چه مقدار از منبع پروتئین، کربوهیدرات و یا چربی تأمین می‌شود و نیز چه مقدار از این عناصر سه‌گانه، دارای منبع حیوانی می‌باشند.

به طور کلی امنیت غذایی در سه سطح خانوار، ملی و بین‌المللی مطرح می‌شود که برای اندازه‌گیری آن از شاخص‌های ویژه استفاده می‌گردد. در سطح خانوار با بررسی‌های مستقیم مصرف تحت شرایط اقتصادی، بخصوص میزان دستمزد، اشتغال و قیمت‌ها و در سطح ملی با شاخص‌های زیر اندازه‌گیری می‌شود:

- کمیت تولید مواد غذایی در مقایسه با نیاز در طول زمان

- واردات مواد غذایی مورد نیاز با توجه به ظرفیت وارداتی

- ترازنامه غذایی و ارزیابی مواد مغذی موجود در سطح کلان

- ترکیب غذایی کشور در سطح کلان و روند تغییرات آن در طول زمان

- قیمت‌ها و روند آن

در خصوص اندازه‌گیری امنیت غذایی در سطح بین‌المللی، سازمان فائو شاخص‌هایی را معرفی کرده است که برای

سنجش روند کاهش سوء تغذیه و دستیابی به امنیت غذایی به کار گرفته می‌شود (FAO, ۲۰۱۳).

عوامل مؤثر بر امنیت غذایی

در یک طبقه‌بندی کلی این عوامل را می‌توان به دو بخش تقسیم کرد:

الف) عوامل مرتبط با تولید (عرضه)، مصرف (تقاضا) و تجارت غذا

ب) عواملی که بصورت غیرمستقیم و از طریق تأثیرگذاری بر عوامل اصلی، امنیت غذایی را تحت تأثیر قرار می‌دهد مانند جنگ، انقلاب، خشکسالی، توفان و سیل و یا عوامل فرهنگی مانند الگوی مصرفی جامعه.

در اینجا عوامل گروه نخست به شرح زیر بررسی می‌شود:

۱- خودکفایی غذایی

منظور از خودکفایی، تأمین غذا توسط عرضه داخلی یا حداقل وابستگی به تجارت خارجی است. در برخی کشورها این امر به عنوان یک هدف سیاسی دنبال می‌شود زیرا ممکن است به دلیل حوادثی مانند جنگ یا تحریم اقتصادی شرایط واردات مواد غذایی وجود نداشته باشد. لازمه حصول به خودکفایی، استفاده بهینه از ذخایر و منابع موجود در کشور است که برای این امر برخورداری از منابع طبیعی کافی و فن‌آوری مناسب در تولید ضروری می‌باشد. کشورهایی که منابع طبیعی کمی دارند نیاز به بهره‌وری بالا و تکنیک‌های پیشرفته بیشتر احساس می‌شود.

۲- واردات مواد غذایی

اگر میزان تولیدات مواد غذایی در راستای افزایش جمعیت رشد نکند، تولید سرانه مواد غذایی کاهش پیدا می‌کند. تقاضای فزاینده را باید از طریق افزایش واردات مواد غذایی یا کاهش صادرات آن یا توسل به هر دو سیاست تأمین کرد. افزایش واردات مواد غذایی به طور قطع به وابستگی بیشتر به منابع خارجی می‌انجامد. این امر علاوه بر داشتن بار مالی، به ایجاد یک سلسله مشکلات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی منتهی می‌شود که از آن جمله می‌توان به تأثیر نوسان قیمت‌های جهانی بر بازار داخلی، که در برخی موارد منجر به کاهش تولید در کشور وارد کننده می‌شود، اشاره کرد. در حقیقت، میزان تولید داخلی تعیین‌کننده نیازهای وارداتی است و حجم واقعی واردات به میزان ارزش موجود و قیمت‌های جهانی وابسته می‌باشد. لذا با در نظر گرفتن موارد فوق نمی‌توان به واردات به عنوان راه‌حلی مناسب در امنیت غذایی نگاه کرد. در این باره، خودکفایی بالاتر و در نتیجه وابستگی کمتر به منابع خارجی از درجه اطمینان بالاتری برخوردار خواهد بود.

۳- کمک‌های غذایی

کمک‌های غذایی شامل تمام اقداماتی است که دولت‌ها اغلب با همکاری سازمان‌های غیر دولتی و گاهی اوقات با بهره‌گیری از کمک‌های خارجی برای بهبود تغذیه انجام می‌دهند و بدون انجام چنین اقداماتی، یک زندگی سالم و فعال توأم با دسترسی کافی به غذا میسر نخواهد شد. کمک‌های غذایی به دو صورت مستقیم و غیرمستقیم صورت می‌گیرد: کمک‌های غذایی مستقیم شامل توزیع مواد غذایی، ارسال بسته‌های غذایی، توزیع کالاها و کالاهای اساسی، تغذیه رایگان در مدارس و غیره می‌باشد. این موارد با حمایت‌های غذایی و پولی منابع بین‌المللی، کمک‌های دولتی و سازمان‌های غیردولتی انجام می‌گیرد. کمک‌های غذایی غیرمستقیم عبارت است از آموزش تغذیه، سیاست‌های مربوط به ذخیره مواد غذایی و سیاست‌های حمایتی (قیمت‌گذاری، بازاریابی و سیاست‌های ارزی و تجاری) (عبادی ۱۳۸۷).

راهکارهای رسیدن به امنیت غذایی

شاید اولین و مهم‌ترین کار برای تأمین امنیت غذایی، تقویت دبیرخانه شورای عالی سلامت و امنیت غذایی است. این شورا باید یک اطاق فکر از متخصصین و دست‌اندرکاران تغذیه، کشاورزی، اقتصاد، بهداشت، متولیان آموزش و فرهنگ‌سازی و سایر مسئولین ذیربط بوجود آورد تا با برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در این زمینه و با استفاده از تمام ظرفیت‌ها و استعدادهای موجود، در راستای تحقق این مهم حرکت نمود. از جمله مهم‌ترین راهکارهای رسیدن به امنیت غذایی عبارتند از:

۱- اصلاح الگوی مصرف

در این راستا بیش از هر چیز دیگری، توجه ویژه به اصلاح الگوی مصرف ضروری است. حجم زیاد ضایعات نان، اتلاف زیاد منابع آبی به دلیل استفاده روش‌های نادرست آبیاری کشاورزی و از جهت دیگر بی‌توجهی به نگهداری مناسب محصولات زراعی و باغی از مصادیق نگران‌کننده در این زمینه است. گذر از بحران غذا و نیل به توسعه منابع طبیعی و انسانی با تکیه بر کشاورزی، با توسعه پایدار امکان‌پذیر است. برای این منظور، باید توانمندی‌ها و قابلیت‌های بخش کشاورزی را شناخت و برای برطرف کردن موانع و عوامل بازدارنده توسعه تلاش کرد. اصلاح الگوی مصرف و تقویت فرایند بازاریابی و رسیدگی بیشتر به امور بسته‌بندی و توزیع مناسب محصولات غذایی جهت جلوگیری از اتلاف آن‌ها از مهمترین وظایف مسئولین و مردم در هر نظام اجتماعی می‌باشد.

۲- سرمایه‌گذاری در کشاورزی

گرسنگی، حرمت انسان را خدشه‌دار می‌سازد و مانعی در راه پیشرفت اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جامعه است. سرمایه‌گذاری در کشاورزی از اهمیت بالایی برخوردار است. با سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی و حمایت و توسعه آموزش و بهداشت در جامعه می‌توان به ایجاد امنیت غذایی پایدار کمک کرد تا همه از آن سودمند شوند (عبادی ۱۳۸۷).

نتیجه‌گیری

امنیت غذایی، یکی از قلمروهای مهم و اصلی امنیت ملی است. به رغم تأکیدهای به عمل آمده در حوزه خودکفایی کشاورزی و افزایش ضریب امنیت غذایی، عملکردها گویای شکاف نسبی با اهداف مورد نظر می‌باشد. این امر در سال‌های اخیر با شرایط نامناسب‌تری مواجه شده است. از جمله دلایل تعیین‌کننده در کاهش ضریب امنیت غذایی در سال‌های اخیر باید به فقدان جامع‌نگری نسبت به رفع موانع انگیزشی تولیدکنندگان و همچنین برخورداری از درآمدهای هنگفت ارزی اشاره داشت که زمینه افزایش واردات محصولات و کالاهای کشاورزی را فراهم ساخته است. با راهکارهایی مانند اصلاح الگوی مصرف و سرمایه‌گذاری مناسب در بخش کشاورزی می‌توان جهت نیل به امنیت غذایی پایدار گام برداشت. توجه بیشتر به موضوع امنیت غذایی در جهت نیل به تأمین یک پیکر سالم برای یک زندگی فعال و با کیفیت می‌باشد و تمام دستاوردها، در نهایت باید منجر به آثار بلند مدت یعنی حذف فقر و گرسنگی از جامعه شود. عدم دستیابی به این اهداف خود را در قالب نابسامانی تغذیه‌ای نظیر کم‌وزنی و کوتاه‌قدی تغذیه‌ای و شیوع سوء تغذیه نشان می‌دهد که در جامعه از آن‌ها تحت عنوان محرومیت یاد می‌شود.

منابع

- ۱- عبادی فرزانه. امنیت غذایی و توزیع درآمد. مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی. ۱۳۸۷.
- ۲- Becker, G. (۲۰۱۰). The federal food safety system: A primer, congressional research service.
- ۳- Ecker and Breisinger. (۲۰۱۲). The food security system. Washington, D.D.: International Food Policy Research Institute. ۱-۱۴.
- ۴- FAO. (۲۰۰۶). Food security. Policy Brief.
- ۵- FAO, WFP, IFAD. (۲۰۱۳). The state of food insecurity in the world ۲۰۱۳. The multiple dimensions of food security.
- ۶- Spieloch, A. (۲۰۱۱). The right to food, gender equality and economic policy.
- ۷- The World Bank. (۱۹۹۱). Food security project.
- ۸- WHO. (۲۰۱۳). Food Security.